

Szabó Lőrinc és Kner Imre kapcsolatához

Az 1922-es esztendő karácsonyi könyvvására a Kner-kiadványokra nézve rossz eredménnyel zárult. Kner Imre írja Szabó Lőrincnek 1923. január 4-én: „Mint tudja, a könyvkiadás helyzete egyenesen kétségbeesítő. A karácsonyi könyvpiac összeforgalma nem tett ki annyit kiadványaimból, mint amennyit a múlt évben írói honoráriumokra kifizettem, a sok befektetett papíros és munka hever. További tőkét elvonni nincs már módomban, és így fel kell hagynom a kísérletezéssel, s addig, amíg gyökeres javulás nem áll be a viszonyokban, le kell mondanom arról, hogy kiadó legyek”. De végképpen mégsem tud lemondani. Önmagát ölné meg, ha nem keresne valami kiadói lehetőséget, amely bármilyen szerény is, mégis alkalmas arra, hogy egyrészt művészi törekvéseit megvalósítsa, másrészt, hogy szűkebb körével és a közönséggel iránta érdeklődő rétegével a kapcsolatot fenntartsa. E nélkül raktáron levő könyvei sem fogynának, bár azok továbbra sem kelnek jobban, számtalan kísérlete ellenére sem. Egy út marad csak a számára, és pedig az, hogy évente néhány kisebb terjedelmű könyvecskét adjon ki, amelynek tartalma irodalmi és művészi értékénél fogva indokolja a külön kötetben való megjelenést – ugyanakkor alkalmas arra is, hogy igazi művészi kivitelben készüljön. Most már ő előtte is kis példányszám lebeg, mert nagyról nem is álmodhat. Olyan természetű dolgokra gondol, mint amilyen Byron Mazeppa-kiadványa volt. Kéri Szabó Lőrincet, hogy ha van kedve valami efféle lefordítani, tegye meg, mert szívesen vállalkozik a kiadására.

Szabó Lőrinc felkérése azért vált szükségessé, mert Király György (1887–1922) még 1922 elején, 35 éves korában elhunyt. A jeles tudós elvesztése komoly következményekkel járt Knerék további kiadói tevékenységére. Kner Imre később úgy nyilatkozott, hogy a Monumenta Literarum további sorozata és egyéb kiadványok azért maradtak el, mert Király György elhunyt. Emlékének a Nyugat egész számmal áldozott, s benne Kner Imre cikke is olvasható: „... a hallatlan problémaérzékenységű író művészi intuíciójával tudta az apró adatok értékét, jellemző és embert megmutató igazi értelmét megtalálni és kivirágoztatni. Olyan ember volt, aki tisztában volt a tradíció igazi értékével és jelentőségével, akiben a generáció közösségtudata, az emberi és kortársi szolidaritás érzése hallatlanul ki volt fejlődve és minden lépésének irányítója volt. Tudta, érezte, hogy abban az anyagban, amelyet ő életmunkája anyagává választott, a tanulságok rengeteg kincse van elrejtve, hogy a tanulás, a tudás és a tanítás az írás célja, értelme, nem a múltba való elmerülés, hanem az, hogy belőle megismerjük idáig vezető utunkat és következtetni tudjunk arra a jövőre, melynek előkészítésén építve munkálni mindnyájunk legszentebb kötelessége... „A legutolsó időkig tagadta betegségét, új munkákról és egészsége javulásáról beszélt, s egy nappal halála előtt írt kétsoros levele így végződik: »Nagyon rosszul vagyok, jó munkát...« Egész ember volt, ritka ember, példaként világitó és örökké felejthetetlen mindazoknak, akik közelről, igazán ismerhették.” (Nyugat, 1922. I. 698. l.)

Ilyen ember kiesése a közös munkából nyilvánvalóan érzelmet veszteséget jelentett. Kner Imre nem is gondolt arra, hogy egyetlen emberrel helyettesítheti. Több íróhoz fordult felhívással további kiadói tervei kialakítása érdekében. E tekintetben kétségtelenül Szabó Lőrinccezel való levelezése tarthat érdeklődésre leginkább számot, mert benne mindkét fél gondolkodása, irodalomszemlélete konkrét példákon szemléltethető, sőt emberi karakterük is szinte tapintható. Szabó Lőrinc fiatalos, kamaszos közvetlen-

séggel indítja terjedelmes levelét, helyesen mutatva rá bizonyos alapvető tulajdonságokra Kner Imre egyéniségében, amelyeknek ismeretében könnyebben megértjük a Kner-kiadványok mostoha-sorsát. Szabó Lőrinc levelét s az arra érkezett választ részletesen idézzük, mivel tárgyunkra nézve gazdag adalékokat tartalmaz. Szabó Lőrinc 1923. január 8-án „este” írja levelét:

„... A véletlen úgy hozta magával, hogy három hete egy sor írást nem hozott szerény hajlékomba a posta (pedig én szenvedélyes levél-kapó vagyok) és már szent fogadalmat tettem: egész életemben áldani fogom, aki levelével először fölkeres. Most aztán örüljön vagy haragudjon.

Előző írására vonatkozólag röviden felelhetek. (A válasz eddig is csak azért késett, mert szerettem volna néhány Kardos Ady-recenziót küldeni; folyton sürgetem a dolgot a lapoknál, de mindig azzal a kifogással ürüggyel állanak elő, hogy nincs hely, kicsiny a lap stb. – tehát: igaz van. A rizikót az írónak is vállalni illik, de csakis Önnel szemben. Anélkül, hogy udvarolni akarnék, megmondhatom, hogy Ön, kedves Kner úr, a legbecsületesebb emberek közé tartozik, annyira becsületes, hogy szinte alkalmatlan a kereskedői pályára. Persze: manapság, amikor... Nem hinném, hogy mindig ilyen viszonyok voltak és nem hiszem, hogy sokáig ilyenek maradnak. Ön, minden becsületessége ellenére, – igen! ellenére! – fog még boldogulni. – Eszem ágában sincs bármit is követelni Öntől; éppen ezért kérem, tekintse azt a Centrálbeli néhány szót meg nem történtnek. Ebben a mi esetünkben mindössze tisztázatlan volt az emelés utáni honorárium kérdése és én pusztán az Ön véleményét kérdeztem meg erre vonatkozólag. Önnel szemben, kedves Uram, szeretném, ha valaha még az életben olyan önzetlen és „lovagias” lehetnék, amilyen sok-sok apróságban Ön volt velem szemben. Önt foglalkoztatta tovább is a dolog, azt gondolván, nem tartom-e esetleg zsugoriságnak az eljárását. Engem is foglalkoztatott, én meg attól tartottam, hogy Ön zsarolásnak veszi kérdésemet (és nem kérésemet). Önnek igaz van, ezt jól tudom, látom, és még egyszer kérem, ne emlegesse tovább a dolgot.

Köszönöm a Monumentát; a Nyugatban írtam róla futó ismertetést és a Naplóban is néhány sort, de ezt az utóbbit már egy hónapja túlszedésben hagyják, más apróságokkal együtt. Hevesy Iván könyvei közül különösen a III. kötet érdekel, mert ezzel a témával én is eléggé foglalkoztam. Írok is majd róla a Nyugatban. Kifogásolni való van elég benne.

Azt a – már többször említett – szándékát, hogy felhagyja a könyvkiadással, őszinte sajnálattal ugyan, de helyeslem. Tudom, hogy ezt más dönti el és nem az én helyeslésem vagy helytelenítem, mégis megmondom. És véleményem szerint az is jó terv, szükséges, hogy időnként egy-egy aprósággal fenntartsa a kontaktust a könyvkereskedőkkel (ezekkel a nélkülözhetetlen gazemberekkel) és a közönséggel. Így legalább nem mondhatják, hogy „megszűnt”.

Ez után rátér a kért apró fordítani valók ismertetésére. Szem előtt tartja, hogy „vagy a szerző, vagy a mű tárgya olyan legyen, amely számíthat az olvasó érdeklődésére”. Később, majd ha több hasonló mű is eszébe jut, azokról annak idején beszámol. A kisebb művek mellett „cél nélkül ugyan”, néhány nagyobb munka kiadását is szívvá teszi „tisztán a szövétevé kedvéért”. Javaslatait a következőkben terjeszti elő:

„*Elisabeth Browning: Portugál szonettek.* (Sonets from the Portuguese.) 46 szonett, nagyon szép, híres, ismert versciklus. Szerelmi tárgyú. Csinos kis formában szokták kiadni, oldalanként egy-egy szonettel, hogy zsebre lehessen vágni. Fordítani, azt hiszem, meglehetősen nehéz dolog lenne. Kb. egy félév. Ez a 46 szonett angol eredeti. E. Br. csalt a címmel. Véleményem szerint ez Önnek nagyon megfelelő volna.

P. Verlaine: Börtönöm. Vagy: *A börtönben.* (Mes prisons). Nekem németül van meg. Próza. Verlaine két évi börtönéről szóló lírai, nagyon szép és érdekes visszaemlékezés. Terjedelme októberben 60 oldal. Ez hamar lefordítható, kb. egy hónap alatt. Azt hiszem (ha prózát akar) ez is a legjobban ajánlhatók közé tartozik.

A. Swinburne: Atalanta in Calydon. (Atalanta Calydonban). Görög tárgyú, nagyon szép és híres verses-karének modern hangú dráma, olyan mint *Babits* Laodameiája, de még dúsabb és gazdagabb nyelvű. Volna vagy 70 oldal. Fordítani nehéz. 1/2 év.

Keats: Szent Ágnes estéje (St. Agnes's Eve.) Komoly, nagyszerű, híres kis elbeszélő-lírai vers. 42 kilenc soros stancából áll, tehát legfeljebb két ives könyvre való.

Euripides: Bacchai (Bacchánok). Azt hiszem, ilyesmit nem akar most kiadni, mégis megemlítem. Euripides legszebb, legmodernebb (csaknem expresszionista) és legszenvedélyesebb drámája. Lehetne fordítani (1/2 év) vagy átdolgozni, úgyhogy könnyen előadhassa valamelyik színpad. Az átdolgozás úgy gondolom, ahogy Franz Werfel a Trójai nők-et átdolgozta. Nagyszerű lehetne belőle csinálni! Terjedelme kb. 60 oldal.

E. Mörke: Mozart prágai utazása. (Mozarts Reise nach Prag). Igen szép. Híres klasszikus

német novella. 50 oldal. Ebből is lehet zsebkiadás. Ha nincs még véletlenül lefordítva, nagyon ajánlhatom.

Fr. Schiller: *A szellemlátók* (Die Geisterseher). Fantasztikus regény. Befejezetlen, de azért így is jó. Németül sokszor kiadták. Nagyon érdekes. Sajnos – épp most néztem utána – kissé hosszú: 200 oldal. Azt hiszem, ez tárgytalan.

A. Droste-Hülshoff: *Die Judenbuche*. Híres, szép, érdekes klasszikus novella. Kb. 90 oldal. Ez is hosszú, azt hiszem, tehát nem írok róla többet.

Hölderlin *Költeményeiből* össze lehetne szedni egy pompás és értékes kötetet.

Fr. Hebbel: *Schnock mester* (Meister Schnock). Ez a legkedvesebb humorú német elbeszélések közé tartozik. Nekem illusztrálva van meg. (Kozmának nagyon jó volna). Nem Hebbel, nagy művei közül való, de igen szép, tiszta kis írás. Verlaine prózája mellett talán az Ön számára a legmegfelelőbb.

Lehetne csinálni egy megfelelő terjedelmű latin v. görög v. modern német v. francia lírai anthológiát.

Ezeket szedtem össze hirtelenében. Most még a „nagyobb és csak a szövétevé” kedvéért szövéteendő munkákat.

Ezek közül leginkább „szó lehetne” Baudelaire híres prózai művéről, a *Mesterséges paradicsomok* (ópium és hasisról). Ez elmond minden elképzelhető ezekről a mesterséges gyönyörökről, a készítésüket, élvezetüket, az álmokat, a kijózanodás gyötrelmeit stb. Tulajdonképpen az ópium ellen íródott. Ez kb. 13 ív franciában (oktáv). Ha nagyobb terjedelmű is, bizonyára kapós lenne a Baudelaire név miatt (a teljes „Fleurs du Mal” tavaszra jelenik meg a Geniusnál Babits, Tóth meg az én fordításomban), azonkívül, azt hiszem a cím miatt is. Mesterséges gyönyörök!

Kitűnő lenne, ha megjelenne magyarul Strindberg két drámája, a *Kisértetek szonáta* és az *Álomjáték*. (Traumspiel). Ezt én persze nem fordíthatnám, mert nem tudok svédül. Terjedelmük nem nagy. Mind a kettő a legigazibb Strindberg, a leghíresebb, legmodernebb, legújászerűbb, hangban és technikában egyaránt. Az egész Hasenclever-féle német expresszionizmus a Traumspiel-technika másolása. – Ezt a két drámát azért nem írtam oda föl előre, a többi ajánlat közé, mert – bár terjedelmük nem nagy – én még németből sem fordíthatnám. Ön ismeri Mikes Dr-t, az apósomat, ő tud svédül és már 10 kötetet fordított Strindberg-ből Dick-nek. Neki kizárólagos joga van az örökösöktől magyar fordításra, Dicknek pedig kiadásra. Most összeveztek. Dick-nek ugyanis nincs pénze (egyébként is sok baj van vele, mert nagyon üzletember, *túlsgagosan*) és nem adja ki az elfogyott és igen népszerű Strindberg önvalomás köteteket. Nem tudja kiadni. És mást se, pl. Karinthy egyik könyvét („Tanár úr kérem”), amelynek első kiadását évekkel ezelőtt hetek alatt szétkapkodták. Dick Manó évek óta hitegeti Mikeset, hogy majd, majd, de nem adja ki a Strindbergeket. És nem akar elszámolni. Meglehet, hogy az ügy elsimul, de jelenleg úgy áll a dolog, hogy Mikes a napokban bepöröli a kiadóját. Ebben az esetben a kiadás joga egész biztosan felszabadul. (Sőt az is meglehet, hogy egyelőre Dick is átenged önként egypár kötetet, míg lélekzethez jut. Ezt Mikes elintézné.) Már most: Strindberg maga, de különösen a drámák igen népszerűek. Strindberg valósággal végigrohant a német színpadokon és teljesen kiszorította Ibsent, aki 10–15 évvel ezelőtt szinte egymagában uralkodott a színpadon. A drámáiról Strindbergben találta meg ösét, apját, a mostani generáció, mindenütt Strindberg a Vorbild, és – ha emberi számításunk nem csal, ez a Strindberg-dráma-kultusz rövidesen átszap hozzánk is. (Nem a korai, naturalista drámákról beszélék; azokat itt is megismerték; hanem a „modern és bolond” drámákról). Strindberg ma is kitűnő cikk, még kitűnőbb lesz, ha ön megszerezhetne néhány ilyen könyvet és volna kedve, anyagi eszköze a kiadásra igen jól járna és kissé rendbejőnének a pénzügyei is. Magát a *Gespensersonatát* vagy a *Traumspiel* kiadni pedig – ha megvan a kiadási jog – nem volna nagyobb befektetés, mint amennyit pl. a Verlaine vagy E. Browning igényel. Szóval: gondolkozzék ezen; ha elkezdéné kiadni „Strindberg drámái művei”-t, vagy kiadná egy-egy drámái munkáját, írjon nekem, majd szölok Mikesnek (addig nem) és ő bizonyára nyélbe üti a dolgot. Ne gondolja, hogy ez valami beugratás akar lenni. Nem. Mégcsak rábeszélés sem. Hiszen én csak így „gondolom” a dolgot, és azért említem meg, mert szeretném, ha jól mennének a kiadványai és sok-sok-sok pénzt kapna. Azonkívül márcsak azért se lehet levelem beugratás vagy rábeszélés, mert ilyenre nincs szükség, hiszen itt Pesten akármelyik kiadó két kézzel kapna Strindberg után, ha – nem tudom én, még hány évre – nem volna a kiadás joga Dick Manónak lekötve.

Kedves Uram nagyon sokáig elbeszélgettünk. De hát, tudja, ez a hét oldalas levél csak annyi, mintha 15 percig szóval beszélget az ember. Várom szíves válaszát. Tervét (a kis munkákra vonatkozólag) titokban tartom. Írja meg, kinek írt még ez ügyben. Mindenesetre örülök, hogy rám, vagy rám is gondolt...

A válasz 1923. január 10-én kelt, tehát nem sokat váratott magára, s a „kivánt” oldal-mennyiségen Kner Imre sorra veszi a Szabó Lőrinc által felvetett kérdéseket, illetve az általa ajánlott könyveket. A levelet a maga teljességében terjedelme miatt nem

közölhetjük. Pedig Kner Imre és a vállalat küzdelmeibe pillanthatunk be, s gazdag utalásokat találunk benne kiadói törekvéseire és ezek kudarcaira nézve is. Kner Imre úgy látja, hogy új helyzetet kell teremtenie, mert a kereskedőkre mint rendelőkire nem számíthat, úgyszintén az olvasóközönségre sem.

A levél elején Szabó Lőrinc: *Föld, erdő, isten* című könyvének eladott példányszámairól közöl kimutatást. A Révai Könyvkiadó – amely a Kner-könyvek terjesztője a kereskedelem felé – megküldte a leltárt. Ennek alapján, bár csak futólagosan nézte át, úgy látja, hogy a megjelenés óta eladott példányok száma kb. 280–300 darabra rúg. Kardos László Ady-tanulmányából körülbelül 200 példány kelt el. Majd kiadványai sajtóvisszhangjának kérdésével folytatja: „A Nyugat ismertetését a Monumentáról olvastam, azt nagyon köszönöm. A többi lapok agyonhallgatnak következetesen. Ennek két oka lehet: az egyik az, hogy ma már nincs szerkesztőség és kiadóhivatal, amelyik ne függne össze valamelyik kiadóval. A másik pedig az, hogy ma már nincs szerkesztőség Pesten, amelyben ne ülne egypár ember, akit refüzáltam. De hát ezen nem tudok segíteni. Egyik kollégám a háború alatt kiadott valakit, hogy benzint kapjon, és másik valakit, hogy felmentsék. Mind a kettőt el is érte. Én akkor se voltam erre kapható, pedig megkaphattam volna.

Így aztán az a nagy bajom, hogy nem tudom megszerezni kiadványaimnak azt a nyilvánosságot, amelyekre szükségük volna. Pedig tudom, hogy ha ez megvolna, akkor el is lehetne őket adni.”

Elhatározza, hogy hirdetni fog a Nyugatban. De ez a folyóirat is csak 1700 példányban jelenik meg, nyilvánosságot önmagának sem tud kiharcolni, hogyan tudna a Kner-kiadványoknak, teszi hozzá Kner Imre felmerülő kételyeit. Egyre jobban érlelődik benne az elhatározás, hogy a kiadást abbahagyja. Az említett példányszámok, továbbá a Monumenta, a Klasszikusok és a Hevesy-könyvek hasonló fogyási száma mind erre sarkallja. Elismeri, hogy „megható”, ahogy Szabó Lőrinc segíteni akar „pénzügyein”, de hogy tisztán lásson, egyről és másról fel kell a költőt világosítania. Ugyanis a háború előtt a Kner-nyomda egyike volt a vidék legnagyobb nyomdájának. Ennek ellenére akkor alig foglalkoztak kiadással – írja szerényen, s a nagy kiadókhoz mérve kiadványaikat, igaz az is van. Csak 1916 óta kezdtek intenzívebben foglalkozni a kiadással, s adtak ki évente néhány könyvet.

„A kiadás: az privát ügy volt nálunk. A könyvcsinálás a teteje a nyomdászatnak, de a kiadók olyan rosszul fizetnek, annyira csak az olcsóság a vezető szempontjuk, hogy nekik nem volt érdemes soha dolgozni. Egyébként pedig amit csinálnak, azzal sem értettünk soha egyet. Így hát azt gondoltuk, hogy inkább majd magunk adunk ki s megmutatjuk, hogy kell és lehet szép magyar könyveket csinálni. Alakult is ki egy kis írói kör, amely körénk csoportosult, de ezt az események lesodorták a láthatárról. – Addig, amíg kiadtunk, jövedelmünk egy tekintélyes részét öltük bele minden évben a kiadásba, de soha egyetlen esztendő alatt sem tudtuk meg a befektetett nyers kiadásokat sem behozni, úgy, hogy ezen a téren óriási veszteségeket szenvedtünk.

Az elmúlt két évben való nagy vállalkozásaink révén, amelyekkel szinte át akartuk törni a sajtó és a közönség közönyét (ami nem sikerült), különösen sokat fektettünk be és sok maradt benne a dolgokban. Időközben azonban olyan örült áremelkedések voltak, hogy üzemmünk fenntartása is egyre nagyobb gondot okoz, s a süllyedő kultúrviszonyok folytán a nyomtatvány-fogyasztás is annyira csökken, valamint a szakma helyzete is annyival rosszabbodik, hogy el kellett határoznunk, miszerint egy ideig, amíg a viszonyok nem változnak, nem fogunk ebbe több pénzt beleölni. Mivel az üzem egyszer elért magas színvonalát feltétlenül meg akarjuk őrizni, és ez amúgyis súlyos áldozatokat kíván, nem szabad több pénzt befektetnünk a kiadásba, mert ezt most már más, jövedelmező üzletágaktól kellene elvonnunk. Ezt pedig azért nem szabad megtennünk, mert a család igen nagy, apám és három fivér és egy nővér él az üzletből; másrészt pedig az üzletet vissza kell fejlesztenünk arra a magas nívóra, amelyről lecsúszott... és vigyázni kell arra, hogyha a viszonyok újra javulnak, ami néhány év alatt mégis csak meg fog történni, mi újra a legteljesebb akciókészséggel álljunk itten”.

De mi történjék addig, amíg az a reménység valóra nem válik? Addig tartózkodni kell „minden terméketlen befektetéstől”, és meg kell őrizniök „azt az erkölcsi tőkét”, amelyet eddigi érdemes munkásságukkal szereztek. Ezt kell szolgálni az azoknak az időnként kiadásra kerülő apróságoknak, amelyekkel a figyelmet

magukra felhívják s emlékeztetik a könyvkereskedőket és a közönséget arra, hogy még élnek, még dolgoznak.

„A kiadandó dolgokra állanak azok az irányelvek, amelyeket kifejtettem. Az eredeti magyar nyelvű irodalom mellé nem állhatok, mert annak, ami ma megjelenik, csak igen kis része tud érdekelni. Olyasmit, ami nem érdekel, nem tudok kiadni, mert ha nem szívügyem, akkor nem tudok kedvvel belefelekedni és nincsen meg bennem hozzá az áldozatkészség. Én ma is igazán Balázs Bélával és Lesznaival érzem szolidárisnak magamat, s Önhöz is az vitt, hogy részben ugyanazokat az érzéseket találtam kifejezve verseiben, amelyek nekem Lesznainál annyira fontosak. –

A magyar dolgok esznek tehát ezért, mert már elvben nem értek egyet a mai irodalmi produkció nagyobbik részével. A fiatalok nagy részét nem bírom követni, az öregek pedig már nem érdekelnek. –

A többiből pedig csak az érdekel, ami friss, eleven, s amihez emberileg közöm van. Ha csak az exotikum, vagy csak a téma „érdekes” volta az értéke valaminek, az nekem nem elég. Terjedelemre pedig csak egészen rövid dolgokról lehet szó, amit szinte félkézzel, és számba nem vehető befektetéssel lehet megcsinálni s ami viszont mégis megérdemli a szép külsőt. – A felsoroltak közül érdekelnek a következők:

Browning: Portugál szonettek. Ez igen híres munka, sok német fordítása is van. Nem tudom: tartalmilag milyen, mert ha csak formai érdekessége vagy értéke van, akkor kevésbé érdekel.” –

S ezen a ponton egész benső s morális gondolkodását jellemző – vallomásszámba menő – kijelentést tesz, amelyre később még visszatérünk. Azt írja, hogy Verlaine nem nagyon érdekli. Érti kárát annak, hogy franciául nem tud. Verlaine és kora, továbbá a költő baráti köre neki sohasem volt szimpatikus, valamint azok sem, akik „nálunk Verlaine körül csoportosulnak, vagy hozzátartozóknak érzik vagy hirdetik magukat”. Hogy viszont az olvasók mily nagy tábora előtt szimpatikus a nagy francia költő, ennek következményeivel kiadói, üzleti, sőt könyvművészeti szempontból sem képes törődni. De nemcsak Verlaine-t utasítja el. Swinburne-nel kapcsolatban sem tételezi fel magáról, hogy fel tudná kelteni érdeklődését, aminthogy Babits sem érdekli, legkevésbé a Laodameia, amely pedig viszonylag egész szép kiadásban jelent meg a Táltosnál, Jaschik Almos illusztrációival és tipográfiai tervei szerint.

Az ajánlott Keatsról azt kérdi: mi a legenda tárgya egészen röviden? A levél további részét már idéznünk kell: „Euripides: Bacchánusnői erotikum? Ha nem túlságosan exponáltan az, és ha mint társadalmi rajz szociális szempontból is érdekes, ez nagyon érdekelne.” Arra kéri Szabó Lőrincet, vázolja neki három sorban a tartalmát.

Mörke novelláját sógora, Dr. Haiman Hugó kezdte nemrég fordítani, de mert közben Rózsavölgyinél megjelent, abbahagyta. „Így ez kétszeresen tárgyaltan.”

A Geisterseher-t és a Meister Schnock-ot ha kölcsön kaphatná, elolvasná és visszaküldené, igen rövid idő alatt. „Ugyanigy a Judenbuchot is. Ezeket mind ismerem névről, de még egyikhez sem volt időm elolvasni. A német dolgokkal tulajdonképp úgy van az ember, hogy azokat olyan könnyen szerzi meg a magyar olvasó eredetiben, hogy kevésbé érdemes rájuk vállalkozni.”

Hosszabb lélegzetű dolgokról nem is beszél, azokat eleve tárgyaltannak tekinti. Megjegyzi, hogy könyvnyomtatással inkább csak az év első felében tud foglalkozni, mert a második felét a nyomtatványok készítése foglalja le. Azt szeretné, ha Szabó Lőrincet két-három kisebb mű lefordításában meg tudnának állapodni. Ha fix összegben szabná meg a fordítás honoráriumát, hogy számítási alapja legyen a tervezésben. Ez után tér rá a Strindberg – Mikes – Dick-ügyre. Az idevágó sorok megint értékes vonásokkal gyarapítják a Kner Imre arculatára vonatkozó ismereteinket:

„Strindberg nekem egyik legfontosabb élményem volt. Én Ibsenen keresztül, illetve Ibsen után jutottam el hozzá és Hauptmannhoz. Egyik legnagyobb és legtermékenyebb élményem volt. S nekem is az az érzésem, hogy itt egy kicsit elhanyagolták. – Amikor Mikes dr. elkezdte fordítani, nagyon örültem és büszke is voltam rá, hogy a magyar piac elbírja a teljes Strindbergget. Ez is egyike volt azon tényeknek, amelyek sok biztatást adtak nekem a jövőre, de ıme: ez is bezápuł. –

Dramái nagyrészt ismerem, bár már sokra nem emlékszem. Nekem a Georg Müller-féle kiadás első 20 kötete van meg, a sokat támadott Schering-féle kiadás. Az azóta megjelent talán 12

kötetet nem vettem meg, mert mindig remélem, hogy megjelennek jobb papiroson is. Ma este előveszem azonban és el fogom olvasni őket, ha megvannak. – Ami a kiadásukat illeti, részint nem akarom elvenni őket attól, aki majd egyszer mindent kiad tőle, részint nem kezdek Dick(k)el. Én is ismerem őt, bár sok tulajdonságát becsülöm is...”

Befejezésül tudatja még, hogy Révay Józseftől, Schmidt Józseftől és Tóth Árpádtól is kért hasonló értelmű javaslatot, azonban még csak Schmidt József válaszolt a három közül. (Kner Imre – Szabó Lőrincnek 1923. január 10.)

Szabó Lőrinc sem váratott sokáig a válaszra, pár nap múlva még oldottabb hangulatban, még őszintébben kitarulkozva szól hozzá a szönyegen levő problémákhoz, egy kicsit azonban úgy, mint aki maga sem hisz abban, hogy valami is megvalósul e tervezésből. Már azért is érdemes figyelemmel olvasni e választ, mert hiszen amiről itt tervezgetnek, abból Kner Imre életében nagyon kevés valósul meg, viszont annál több napjaink könyvkiadásában. Ebben nem nehéz ráismerni azokra a kiadói törekvésekre, amelyek 1923-ban e levelek tanúsága szerint megpróbáltak közelebb jutni a megvalósuláshoz.

Szabó Lőrinc 1923. január 14-i levelében bevezetésül meglepetését fejezi ki afölött, hogy Kner Imre benne, valamint Balázs Bélában és Lesznai Annában közös vonásokat lát. Ezek ugyanis lényegében minden költőben megtalálhatók, csak egyikben az „apolói” elem a több, a másikban a „dionizoszi” – idézi Nietschet. Előbbiek csoportjába tartozik Arany János, Stefan George, a kis és nagy parnasszisták, az utóbbiba Petőfi, Ady, Dehmel és „mutatis mutandis – Hazafi Verai János”. Goethe mindkettőbe. A két kategória határai azonban meglehetősen elmosódnak.

Ezen elmélkedés után tér rá a voltaképpeni tárgyra. Strindberget ő is törli, de Swinburne-ért fáj a szíve. Keats versét – miután Tóth Árpád bekapcsolását meghallotta – neki hagyja, mivel „rendkívül szereti ezt a költőt, akihez egyébként is igen közel áll úgyis mint ember, úgyis mint költő...” Browning szonettjeire közben újra felhívja a figyelmet. A Geisterseher-ről és a Judenbuch-ról úgy dönt, hogy mégis elküldi őket. A Verlaine-prózáért és Euripides-dramáért részletesebben száll síkra:

„A Verlaine-próza nem azok közé az írásai közé tartozik e furcsa költőnek, amelyek Ön előtt ellenszenvesek. Nagyon meleg önvallomás, igazi líra, önéletrajz, napló.

Nagyon érdekes és értékes emberi dokumentum. Különösen azért, mert itt mondja el, hogy hogyan tért istenhez a börtönben. Ön bizonyára tudja, hogy Verlaine verseinek egyharmada erotikus művészi disznólkodás, egyharmada bigott vallásos rajongás, gyermekies istenkeresés és istenimádás, egyharmada pedig se nem ez, se nem az, hanem a legtisztább és közvetlenebb líra. A *Mes prisons* – egyebek között – vallásos verseinek a kulcsa is, tehát olyasmi, mint Oscar Wilde-nak, ennek a másik haszontalannak szintén a börtöni megtérésről szóló *De profundis*-a. Csakhogy a Wilde munkája sokkal elméletibb: a Verlaine-é pedig sokkal tarkább, érdekesebb, ötletesebb, Verlaine e művében igen szimpatikus alak. Nagyon kérem, *ne ejtse el ezt a kis könyvet*, hacsak megteheti!”

Mindezek után három művet ajánl Kner Imrének: Browning Portugál szonettek című művét, a Börtönöm-et és a Schnock-ot. Ez utóbbit elejti, ha csak két műre lesz szükség. De a megmaradó kettő közül nem tudna választani, ha csak egyre tart igényt a kiadó.

Az Euripides-dramára Verlaine-nél is részletesebben tér ki s megvilágítja a kérdés minden árnyalatát, miközben az a benyomás alakul ki bennünk, hogy minél inkább ajánlja, annál kevésbé hisz benne ő maga is.

„Euripides (Kr. e. 407-ben halt meg, ha jól tudom – írja. Goethe ezt mondta rá, hogy: szült-e bármely nemzet utána drámairót, aki méltó volna rá, hogy akárcsak papuschordozója is legyen Euripidesnek? A *Bacchánusnők*-ben nincs *semmi erotikum*, semmi bacchanalia. Még szerelem sem. Tárgya a vallásosság. Bacchus (vagy Dionyzos), az új isten, Ázsiából Európába, Görögországba jön, még az ősidőkben, de nem akarják elismerni és tisztelni. Lassanként mégis mindenként meghódít, legelőször a nőket, akik lelkes híveivé szegődnek, és belőlük lesznek a Bacchuskövetők – a „bacchánusnők”. Egy elvakult király (Pentheus) azonban szembeszáll vele, ki akarja üzni. Erre az isten, hogy bosszút álljon, elbűvöli, őrzöngésbe hozza az egész várost, csodákat tesz és az őrzöngő nők, köztük a király anyja, Agaue, elevenen széttépik az erdőben (a szín

mögött) az istentagadót. Csak később, kijózanodva látják, hogy kit öltek meg, de a csapást megérdemeltnek tartják és most már mindenki feltétlenül hisz Bacchusban. Roppant szenvedélyes dráma. Úgy emlékszem, azt írják, hogy Euripidesnek utolsó munkája ez (nagy atheista volt az öreg) és ebben a drámában ő maga is megtért. Bizonyos, hogy a Bacchai megírása előtt a városban élő, könyvtárral dolgozó modern és szkeptikus „művelt” költő a vad északi Trákiában tartózkodott (száműzték valamért) és az ottani lakosság őseredeti, nyers, ösztönös szokásai, barbár és szenvedélyes vallásossága, szertartásai (szóval a Nietsche-féle „dionizoszi elem”) ragadták meg a költőt, aki – állítólag – belátta, hogy a hit több, pozitívabb valami a negatív szépszisznél és ezt a viharserű élményt dolgozta föl drámájában.

A *Bacchánsnők* lefordításának, illetve átdolgozásának gondolata (a lehetőség szerint minél többet átvinnék az eredetiből, úgy, mint Franz Werfel tette Euripides *Trójai nők* c. munkájával), már évek óta foglalkoztat. Azt hiszem, nagyon jól meg tudnám csinálni és biztosra veszem, hogy elő is adnák. Ha másutt nem, a *Színház*-ban. (Nem tudom, tud-e erről a Nyugat emberei által teremtett irodalmi színpadról a *Helikon* helyiségében?) Évek óta egyik szenvedélyem a görög-latin írók tanulmányozása, amivel az expresszionisták iránti rokonszenvem ellensúlyozom. A fordítás vagy (még inkább) az átdolgozás nagyon nekem való feladat volna, – természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kiadását Önre akarom tukumálni – és Babits, akinek igen jó szeme van és aki engem nagyon jól ismer, egy alkalommal, mikor azt mondtam neki, hogy Euripidesből fordítani akarok (csaknem 100 drámájából fennmaradt vagy két tucat), azt válaszolta: Igen, tudom melyiket! – Hát melyiket? – A *Bacchánsnőket*. – Honnan tudod? – Ismerlek. Euripides egyik kedvencem. Ő az ókor Strindbergje. Ezt ugyan csak úgy leírtam, de van benne igazság. Mindkettő *zseni* volt, de egyúttal mesterember is, *literátor*. Túlságosan *író*, alapvonaluk a nőgyűlölet. Mindketten igen tág területen dolgoztak, kusza összevisszaságban, csapongva, szinte rendszertelenül. Mindkettő igen ideges és modern, a maga módja szerint. A túlfinomultság mellett mindkettőben sok a nyers drasztikum. Egyező tulajdonság bennük a kompozíció lazasága. És még sok minden.

Őn kérdezte, hogy a dráma, mint társadalmi rajz, szociális szempontból érdekes-e? Valójában a három tragikus közül egyik sem ad igazi társadalmi rajzot. A *Bacchánsnők* mitikus korban játszik és örök emberit ad. Nagyszerű, nagyszabású munka, de társadalmi vagy korrajzot inkább a prózairók adnak, vagy a szatirikusok (a latinoknál e szempontból megbecsülhetetlen érték Juvenalis és Petronius). A görög költők közül ilyesmit igazában csak Aristophanesben találunk.

Hanem azért van ebben a drámában is „társadalmi”. Az átdolgozásban még erősebben kifejezésre jutna a dráma szellemi magva: a modernségnek és ostoba konzervativizmusnak, a haladás eszméinek és reakcióinak az összeütközése. Euripides szellemével ez a feldolgozás teljesen meg egyezik. Ő igazán modern volt mint ember, mint tudós; modern volt a színpadi rendezés tekintetében (nála már csaknem eltűnik a „kar”) és nyelvében is. Hatása az ókortól kezdve mindvégig óriási volt, és pedig nem olyan állandó és egyforma, mint pl. Sophoklésé, hanem változó, előre mutató. Olyankor hatott különösen, amikor fordult egyet-egyet a világ. Euripides szociális, mert nem hősök, félistenek, hanem emberek, jellemek az alakjai. Bűnös, gyarló emberek. Ő nem kizárólag „magasztos”, mint elődei. Hitványságokat, pénzsóvárságot, vad emberi szenvedélyeket (ami egy istennek megbocsájtható, azt emberekben kifejezve aljasnak találták a korában), házasságtörést stb. írt meg. Euripides sok tekintetben realista. És szinte megalapítója a „polgári” drámának. Ő maga sem nemes származású, nem nagyúr, hanem proli. Az *anyja*, mint Aristophanesben olvassuk, (aki őt három darabjában is színre vitte, persze mindig kigúnyolva zordonsága, realitása és nőgyűlölete miatt) *kota volt és babot árult a piacon*. Nem csoda, hogy közönséges embereket írt meg, emberi jellemeket, sötétséget, komorságot, kis és nagy mindennapi kellemetlenséget és nem nemlétező óriás gesztusokat. Rendszertelen és egyenetlen író, de mindenki elismeri róla, hogy a „legtragikusabb” tragikus költője a görög-ségnek. (Ezek az utóbb fejtetett reális tulajdonságok a *Bacchánsnők*-ben nem nagyon érvényesülnek, mert a darab – éppen a tárgy miatt – egy kissé vissza van stilizálva Aischylos felé.) –

Nagyon sokat találtam beszélni erről a görögről. De hát Őn kérdezett és szívesen tettem. Szeretném, ha megcsinálnánk a *Bacchánsnőket*, de már most figyelmeztetem, nem tudom, nem „eredeti” drámát kapna-e, ha megbízna a darab „lefordításával”. Nem tudom, igazán. Természetesen valamiképp a címlapon lenne az Euripides név is. No de ez még a jövő zenéje. Lehet, hogy egyszerűen fordítanék, de szeretném, ha, szabad kezem lehetne...”

Más szóval: Szabó Lőrinc olyan szabad átköltésre gondol, amely már majdnem eredeti Szabó Lőrinc-mű lenne, noha Euripides nevét viselné. De maga sem hiszi, hogy a dráma megfeleljen Kner Imrének. S befejezésül azt kérdezi a kiadótól, nem tudná-e őt alkalmazni afféle lektori beosztásban, vagy nem bizná-e meg képviselővel, esetleg

„kéziratvásárlással”? Némileg Király György szerepének betöltésére gondol, de kérdését csupán csak érdeklődésnek szánja.

Noha nemcsak Szabó Lőrinc, hanem a szintén Debrecenből indult Tóth Árpád, azután Révay József és Schmidt József is felkérettek hasonló értelemben, a tervezett vállalkozásból nem sok valósult meg, mert a terjesztés kérdését az említett okok miatt Kner Imrének nem sikerült megoldani. A nyilvánosságot sem tudta biztosítani magának. A Nyugat a maga csekély s egyre csökkenő példányszámával nem jelentett igazi publikitást.

Ezzel lezárult Szabó Lőrinc és Kner Imre kapcsolatának első fejezete, amelynek kezdetén a költő Knerék kiadásában megjelent első verseskötete áll: *Föld, erdő, isten* (1922). Évtizednyi idő telik el, amíg újabb Szabó Lőrinc-kötet hagyja el a Kner-nyomdát, a *Te meg a világ* címmel, immár a költő kiadásában, de a Pantheon Kiadó neve alatt (1932). Az 1932-es Goethe-év emlékére Kner Imre többek között kiadott egy háromkötetes Goethe-antológiát, amelynek verseit Szabó Lőrinc fordította. Nem véletlenül esett a választása Szabó Lőrincre. Egyik levelében írta, hogy bármilyen meglepő is, költészetét közel érzi magához. Aztán megint eltelik majdnem egy évtized, hogy egy Kazinczy-kiadvány révén néhány igen fontos tartalmú levélváltással záruljon a költő és a kiadó kapcsolata. Ez utóbbi két fejezet azonban külön ismertetést igényel.

SZÍJ REZSÓ

Kálmánchey Zoltán rajza